

उपाकर्म विधि

२३१५२

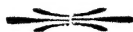
१९५२-२७-९-१९५६

ओ३म्

१५१०५०९

उपाकर्म विधि

(यज्ञोपवीत रहस्य साधे.)

शताब्दी सभाद्वारा संकलित "आर्य पर्व पद्धति" उपर्युक्त

संस्कृत करी प्रगट कर्ता,

भणिलाल मोतीलाल

भैरवी आर्यसभाज भद्रि

भाजीभा—अभद्रावाह.

धी "सूर्यप्रकाश" प्रान्तिज प्रेसभा,
पटव मृणालद्वारा नीकमलाल छात्र,
ड. पीरमशा रोड—अभद्रावाह.

द्वयानंद संवत्.

१०२

सुष्टि संवत्.

१६७२६४६०२६.

विक्रम संवत्.

१६८२

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ ૧૪૩૫૨
ગુજરાત કૌપીરાઈ-સંગ્રહ
૦૧૦૧૨૨૧ ॥ ઓ૩મ ॥

આર્યસમાજના મુખ્ય દશ નિયમો.

(૧) સર્વસત્ય વિદ્યા અને જે પદાર્થ વિદ્યાર્થી જાણવામાં આવે તે સર્વનું આદિ મળ પરમેશ્વર છે.

(૨) ધર્મશ્વર સચ્ચિદાનંદરૂપ, નિરાકાર, સર્વ શક્તિમાન, ન્યાયક્ષરી, દયાળુ, અજન્મા, અનંત, નિવિકાર, અનાદિ, અનુપમ સર્વાધાર, સર્વેશ્વર, સર્વવ્યાપક, અનર્થામી, અજર, અમર, અભય, નિત્ય પવિત્ર અને સૃષ્ટિ કર્તા છે, માટે એનીજ પ્રાર્થના કરવી યોગ્ય છે.

(૩) વેદ સર્વ સત્ય વિદ્યાઓનું પુસ્તક છે, વેદનું ભણવું ભણાવવું અને સાંભળવું મંભળાવવું એ સર્વ આયોતો પરમ ધર્મ છે.

(૪) સત્યનું ગ્રહણ કરવા અને અસત્યનું ગ્રહણ ન કરવામાં સર્વદા ઉદ્યત રહેવું.

(૫) સર્વકામ ધર્માનુસાર અર્થાત્ સત્ય અને અસત્યતો વિચાર કરીને કરવાં.

(૬) સંસારતો ઉપકાર કરવો એ આ સભા-સમાજતો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે: અર્થાત્ શારીરિક, આત્મિક અને સામાજિક ઉન્નતિ કરવી.

(૭) સર્વ સાથે પ્રીતિપૂર્વક-ધર્માનુસાર યથાયોગ્ય વર્તવું જોઈએ.

(૮) અવિદ્યાતો નાશ અને વિદ્યાની વૃદ્ધિ કરવી જોઈએ.

(૯) પ્રત્યેક જણ પોતાની ઉન્નતિથી મંતુષ્ટ રહેવું ન જોઈએ, પરંતુ સર્વની ઉન્નતિમાંજ પોતાની ઉન્નતિ સમજવી જોઈએ.

(૧૦) સર્વ મનુષ્યોએ સામાજિક સર્વ હિતકારી નિયમો પાળવામાં પરતંત્ર રહેવું જોઈએ, અને પ્રત્યેક હિતકારી નિયમમાં સ્વતંત્ર રહેવું જોઈએ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૩૪૬૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ઉ-૧૩ મં' વિદિ

વિષય પ૨:૪૨૩

યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર રહસ્ય.

આર્ય પુરુષોમાં યજ્ઞોપવીત એ એક અસંત મહત્વનો સંસ્કાર છે. છતાં પણ ઘણા બહુઓ આ સંસ્કારનું મહત્વ સમજતા નથી. અન્ય સંસ્કારો સંબંધી કંઈને કંઈ વિદિત હોય છે. પરંતુ આ યજ્ઞોપવીત સંસ્કારનું રહસ્ય કેટલાક સમજતા નથી, કે મલમલ લાગ કરતી વખતે યજ્ઞોપવીતને શા માટે કાને લપેટવામાં આવે છે? વળી છન્નુ આંટા (ચાર આંગળાંની આસપાસનું માપ) તથા ત્રણ તાર શા માટે પહેરવામાં આવે છે? તથા શૂદ્ર તેને શા માટે ધારણ કરી શકે નહિ? ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ અનેક શંકાઓ કેટલાકને ઉઠ્યાં કરે છે. કિન્તુ તેનો મનોપકારક ખુલાસો તેમને કાંઈ ઠેકાણેથી મળતો નથી. વાસ્તવમાં તેવો ખુલાસો પ્રાપ્ત થાય તેવું સાહિત્ય ગુજરાતીમાં નથી. અથવા એમ કહીએ તો પણ ચાલે કે એવી શંકા કદાચ ઉદભવે તો પણ ઘણા બાંધઓ તે સંબંધી સંશોધન કરવાનો પરિશ્રમ જ ઉઠાવતા નથી.

ગુજરાતમાં આ સંસ્કાર છેક સૂત્રપ્રાય થઈ ગયો છે; જો કે આ સંસ્કાર સર્વ સંસ્કારોમાં પ્રાધાન્યપદે હોવો જોઈએ. માટે દરેક સજ્જનની ફરજ છે કે આવા ઉપયોગી મન રૂપી સંસ્કારની ઉપયોગિતા જનતામાં સમજાવવા યથાશક્તિ પ્રયાસ કરવો જોઈએ. મારી પણ આ પ્રકારની ફરજ હોઈને જ હું આ તરફ દોરાયો છું, કે મારા નહિ સમજતા અને ઘણા વખતથી મનમાં સંક્રાંતિ, આર્ય જ્ઞાતાઓ આ લઘુ પુસ્તકને વાંચીને પોતાની કેટલીક શંકાઓની નિવૃત્તિ કરી શકે, અને યજ્ઞોપવીત સંસ્કારનું મહત્વ સમજી શકે.

માતુરગ્રેડ ધિજનનં દ્વિતીયં મૌઝિજવન્ધને ।

તૃતીયં યજ્ઞદીક્ષાયાં દ્વિજસ્ય શ્રુતિ ચોદનાત્ ॥

મનુ ૦ અ ૦ ૨ શ્લો. ૧૬૧

માતાના ઉદરમાંથી જન્મ લેવો એ પ્રથમ જન્મ કહેવાય છે, અને દ્વિતીય જન્મ પ્રસિદ્ધ “ મૌઝિજવન્ધન ” અર્થાત્ યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કહેવાય છે. કેમકે બ્રાહ્મણાદિ ત્રણ વર્ણ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વૈશ્ય,) દ્વિજ વા શ્રેષ્ઠ એટલા માટે કહેવાય છે કે આ ત્રણ જાતિ વેદનું પઠન પાઠન કરે છે. અને તે વેદાનુસાર સંખ્યા અગ્નિહોત્રાદિ પોતાને તેમજ સર્વને ઉપકારી ધર્મયુક્ત કામો કરે છે એવાં ઉત્તમ કાર્યોનો આરંભ યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કર્યા પછી જ શરૂ થાય છે.

આજકાલ પુત્ર વા પુત્રી વિદ્યાભ્યાસને માટે શાળામાં પ્રથમવાર જાય છે, તો તેને ‘ દાખલ ’ વા પ્રવેશ થયા એમ કહે છે, બાળકનું નામ જ્યાં સુધી રજીસ્ટરમાં દાખલ કરવામાં આવે નહિ, ત્યાં સુધી ક્રિયા પૂર્ણ થઈ કહેવાતી નથી. આજકાલ વિદ્યાભ્યાસ કરવાનું રથાન (નિશાળ) અને રહેવાનું ઠેકાણું (ઘર) દૂર દૂર હોય છે બાળક દિવસનો કેટલોક સમયજ ગુરૂ પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરવા જાય છે બાકીનો બધો સમય માઆપ પાસે જ વ્યતિત કરે છે.

પ્રાચીન સમયમાં આવી પદ્ધતિ નહોતી. પહેલાં તો “ બાળક રકૂલમાં ગયો ” એમ કહેવાને ઠેકાણું એમ કહેવામાં આવતું હતું કે “ બાળકનું ઉપનયન થયું.” અર્થાત્ “ બાળક આચાર્ય-ગુરૂની પાસે ગયો.” આ બંને શૈલીમાં પ્રાચીન શૈલી અધિક લાવ પૂર્ણ છે. આજ કાલ રકૂલમાં હેઠમાસ્તર બાળકનું નામ રજીસ્ટરમાં લખી લે છે, તેમ પ્રાચીન સમયમાં ન હતું, કિંતુ આચાર્ય બાળકનું નામ પોતાના હૃદયપત્રક ઉપર લખી લેતા હતા.

‘શ્રાવણી ઉપાકર્મ’-ઋષિ તર્પણનો ઇતિહાસ

વૈદિકકાળમાં વેદોની માફક અન્યગ્રન્થોની વિરક્તતાને કારણે વેદો તથા વૈદિક સાહિત્યનુંજ પઠન પાઠન વિશેષ રૂપમાં થતું હતું. જો કે વિદ્વાનો વેદોના પઠન પાઠનમાં નિત્ય રહેતા હતા; છતાં પણ વર્ષાઋતુમાં વેદોનાં પારાયણની આમ ગોઠવણો કરવામાં આવતી હતી. તેનું કારણ એ હતું કે—

ભારતવર્ષ દેશ કૃષિપ્રધાન દેશ છે. અહીંનો જનસમાજ આપાદ તથા શ્રાવણમાસમાં કૃષિ (ખેતી) ના કાર્યોમાં વિશેષે કરીને બેસાયેલો રહે છે. શ્રાવણ સૂર્ય પૂર્ણિમા સુધીમાં કૃષિદારો ખેતરોમાં હજી ફેરવી ધાન્યનું વાવેતર કરીને નિવૃત્ત થઈ ગયા હોય છે, અને ગ્રામિણ લોકો નિવૃત્તિ મેળવીને ચિત્તની શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાનું આ માસગતું (શ્રાવણ) ઉચિત સમજે છે. રાત્રિન્યવર્ગ પણ દિગ્વિજય યાત્રાથી નિવૃત્ત થઈને શ્રાવણી ઉપર સ્વદેશ પાછો ફરી લાંબો આરામ લેવાનો અવસર પ્રાપ્ત કરે છે. વૈશ્વોપણુ વાણિજ્યથી-વ્યાપારમાંથી વિશ્રામ મેળવે છે. આ પ્રમાણે આ દીર્ઘ અવકાશકાળમાં વિશેષરૂપથી વેદનાં પારાયણ તથા પ્રવચન કરવામાં આવતાં હતાં. જનતા નિવૃત્ત હોવાથી ભ્રમણ કરતા વાનપ્રસ્થી-સંન્યાસી ગણો એકગ્રામ-સ્થળમાં રહીને ઉપર-પ્રમાણે પારાયણ-પ્રવચન કરીને જનસમાજનું કલ્યાણ કરતા હતા. (આજ નિશાનીરૂપે શ્રાવણ બાદ ભાગવત પારાયણનો રિવાજ

પૌરાણિક લાઘ્યોમાં નજરે પડે છે.) શ્રદ્ધાળુ શ્રાતાજનો તથા વેદા-
ધ્યાયીજનો તેમની પાસે રહીને જ્ઞાનશ્રવણ કરતા હતા. ઋષિ લોકો
આ પ્રિયકાર્યથી પોતે તર્પણ થતા. જે દિવસથી આ વેદપારાયણનો
પ્રારંભ (ઉપક્રમ) કરવામાં આવતો હતો તેને ઉપાકર્મ-પ્રારંભ કર-
વાનો દિવસ કહેતા. આ દિવસ શ્રાવણ સુ. પૂર્ણિમા તથા શ્રાવણસુદ
પંચમી ગણવામાં આવતી હતી. ગૃહ્યસૂત્રોમાં પણ તેનું પ્રમાણ
મળી આવે છે—

“ અથાતોઽધ્યાયોપાકર્મ ॥૧॥ ઔષધીનાં પ્રાદુર્ભાવે શ્રવ-
ણેન શ્રાવણ્યાં પૌર્ણમાસ્યાર્દ્ર શ્રાવણસ્ય પંચમીર્ઠ હસ્તેન વા ॥૨॥
પારસ્કૃર ગૃહ્યસૂત્ર કા. ૨ કણ્ઠિકા ૧ સૂત્ર. ૨.

ઋષિઓનો તૃપ્તિકારક દિવસ હોવાથી પાછળથી ઉપાકર્મનું નામ
ઋષિતર્પણ પડી ગયું આ ઉપાકર્મ (ઋષિ તર્પણ) વિશેષ રૂપમાં
ઉજવવામાં આવતું હતું. આ પ્રમાણે વેદ સ્વાધ્યાયનો લોકો આજથી
આરંભ કરીને અગ્નિર સાગ્યાર માસ પર્વત સ્વાધ્યાય કરતા હતા,
અને પોપ સુદિ પુર્ણિમાને દિવસે તેનું ઉત્સર્જન (સમાપ્ત) કરતા
હતાં. આ દિવસ પણ વિશેષ સંસ્કારના રૂપમાં ઉજવવામાં આવતો
હતો. પાછળથી કર્મકાંડમાં લોકો ધણા સૂક્ષ્મભેદોમાં પડી ગયા અને
કર્મકાંડનો મૂળ ઉદ્દેશ વિસરી ગયા, અને તેને બદલે ઋગ્વેદી, યજુ-
વેદી, સામવેદી, અથર્વવેદીઓ પોતાનો ઉપાકર્મ-ઉત્સર્જનનો દિવસ
અલગ અલગ નિયત કરવા લાગ્યા. આમાં પરસ્પર ભેદભાવ વધવાથી
અન્ય કાંઈ લાભ થવા સંભવ નથી. અસ્તુ.

મનુસ્મૃતિમાં પણ ઉપાકર્મ-ઉત્સર્જનનું વિધાન બતાવવામાં
આવ્યું છે. જુઓ—

શ્રાવણ્યાં પ્રૌઠ્ઠપદ્યાં વાપ્યુપાકૃત્ય યથાવિધિ । યુક્તશ્ચંદાં

સ્યધીયીત માસાન્ વિમ્નોઽર્ધપશ્ચમાન્ ॥૧॥પૂજ્યે તુ છન્વસાં કુર્યા
ઋત્વિત્સર્જનં દ્વિજઃ । માઘશુક્લ્લસ્ય વા પ્રાસે પૂર્વાન્હે પ્રથમેઽ
હનિ ॥ મનુ. અ. ૪. સ્તો. ૧૫-૧૬

અર્થ—બ્રાહ્મણાદિ આવણી વા ભાદ્રપદી પૂર્ણિમાને દિવસે ઉપા-
કર્મ કરીને સાડાચાર માસમાં ઉદ્યક્ત રહીને વેદાધ્યયન કરે. ॥ પૂજ્ય
નક્ષત્ર વાળી પૂર્ણિમામાં વેદોનું ઉત્સર્જન કર્મ ગામની બહાર જમીને
કરે, અથવા માધ સ. ૧ ને દિવસે પુર્વાન્હમાં કરે.

ચિરકાલ પછી વેદોનું પઠન પાઠન છૂટી જવાથી સાડા ચાર માસ
પર્યંત વેદ પારાયણની પરિપાટી નષ્ટ થઇ ગઇ, અને જનતા પ્રાચીન
ઉપાકર્મ તથા ઉત્સર્જન કર્મના સ્મારક રૂપમાં આવણુ સદી ૧૫ નો
એક દિવસ એ બંને વિધિઓને માટે ઉજવવો શરૂ કર્યો. પાછળથી
ઉપાકર્મ તથા ઉત્સર્જન એ નામો પણ વિસર્જન થઇ ગયાં, અને
તેને બદલે ઋષિતર્પણ અને આવણી નામો પ્રચલિત થયાં. આ
દિવસે પ્રાચીન લોકો વેદનાં સુક્તોનો પાઠ કરતા હતા. તથા વર્ષાઋ-
તુની વિકૃત હવા પાણીના સંશોધનાર્થ બૃહદ્દહવન પણ કરતા હતા
અને આ શુભ અવસર ઉપર પોતાનું યજ્ઞોપવિત પણ બદલીને નવીન
ધારણુ કરતા હતા. વળી એ પણ સંભવિત છે કે ઋષિતર્પણ યજ્ઞમાં
સામેલ થવાના ચિન્હરૂપમાં યાજક તથા યજમાનોના જમણા હાથમાં
રક્ષાસત્ર (રાખડી) પણ બાંધવામાં આવતું હતું. કિન્તુ આનું પ્રમાણ
માન્ય ધર્મગ્રંથોમાં મળતું નથી.

પૌરાણિક કાળમાં આ પર્વ ઉપર વેદસ્વાધ્યાયત્મક ઋષિતર્પણનો
સર્વથા લોપ થઇ ગયો અને “ આવણુકર્મ ” ના નામથી સર્પોને બળિ
દેવાનું વગેરે નવિન વિધાન પ્રચલિત થઇ ગયું. હવન-હોમનો પ્રચાર
પણ હુપ્ત થઇ ગયો. લોકો નદી તક્ષાવ ઉપર જમીને પંચગવ્ય
પ્રાશન સ્નાન તથા ઋષિતર્પણનાં કંઈક જોડી કાઢેલાં સંસ્કૃત વાક્યો

(ૐ યજ્ઞા તૃપ્યતાં, ૐ વિષ્ણુ તૃપ્યતાં, ૐ રુદ્ર તૃપ્યતાં ઇત્યાદિ)
 ઉચ્ચારણ કરીને પોતાનાં કર્તવ્યોના સમાપ્તિ સમજવા લાગ્યા. આધુ-
 નિક સમયમાં પૌરાણિક લોકોના ગૃહમાં સ્ત્રીઓ શ્રવણની ભૂતિઓ
 ગેરની બનાવીને તેને જમાડે છે. રાજપુત સમયમાં અબળાઓમાં
 પોતાની રક્ષાર્થ સખળ વીર ક્ષત્રીઓના હાથે રાખડી બાંધવાની પરિ-
 પાટી ચાલી. કોઈ અબળા બહાદુર ક્ષત્રિયવીર ઉપર રાખડી મોકલી
 આવતી તો તે ક્ષત્રિય સમજી લેતો કે આ અબળાની રક્ષા કરવી એ
 મારું કર્તવ્ય છે, અને તે જીંદગી સુધી તેની રક્ષા કરી છૂટતો. સ્ત્રીતો-
 ડની મહારાણી કબુલતીએ મુગલ બાદશાહ હુમાયુને ગુજરાતના બહા-
 દુરશાહથી પોતાની રક્ષા કરવા માટે રાખડી મોકલી હતી. જેથી
 તત્કાળ સ્ત્રીતોડ જઇને હુમાયુએ રક્ષા કરી હતી. સારથી ધણી
 પ્રાન્તોમાં એ રિવાજ દાખલ થઇ ગયો કે બહેન તથા પુત્રીઓ
 પોતાના ભાઈ તથા પિતાને રક્ષાબંધન બાંધવા લાગી. તેના બદલામાં
 ભાઈ વા પિતા તેમને દ્રવ્ય વા વસ્ત્ર આપી સંતુષ્ટ કરતા હતા. યદિ
 એ પ્રથા પુત્રી તથા ભગિની વાતસહ્યને દૃઢ બનાવનારી માનવામાં
 આવે તો તે પ્રથા કાયમ રાખવામાં કંઈ નુકસાન નથી.

આજ કાલની શ્રાવણી (બજેવ) ને પ્રાચીન કાળની ઉપાકર્મ,
 ઉત્સર્જન, વેદ સ્વાધ્યાયરૂપ, ઋષિતર્પણ તથા વર્ષાકાલિન બૃહદ્રથઃ
 સમજવી જોઈએ, અને પ્રાચીન પ્રણાલીના પુનરૂજ જીવનાર્યે તેને અંશ
 માત્ર માનીને તેને અંકુરિત કરીને પત્રપુષ્પફળસમન્વિત વિશાળ
 વૃક્ષતું રૂપ આપવાનો દૃઢ ઉદ્દેશ કરવો એ આર્યોનો પરમ ધર્મ છે.

આર્ય પુરૂષોને ઉચિત છે કે શ્રાવણીને દિવસે બૃહદ્રથવન તથા
 વિધિપૂર્વક ઉપાકર્મ કરીને વેદ તથા વૈદિક ગ્રંથોના વિશેષ સ્વાધ્યાય
 ની શરૂઆત કરે, અને તેને યથાશક્તિ-યથા અવકાશ કેટલોક સમય
 સુધી ચાલુ રાખે.

યજ્ઞોપવીત અધિકાર.

અત્ર પ્રમાણાનિ-અષ્ટમે વર્ષે બ્રાહ્મણમુપનયેત ॥ ૧ ॥ ગર્ભા-
દ્યમેવા ॥ ૨ ॥ પચાદશે ક્ષત્રિયમ્ ॥ ૩ ॥ દ્વાદશે વૈશ્યમ્ ॥ ૪ ॥
આષોઢશાદ બ્રાહ્મણસ્યાનતીતઃ કાલઃ ॥ ૫ ॥ આદ્વાવિંશત્
ક્ષત્રિયસ્ય, આચતુર્વિંશાદ્વૈશ્યસ્ય; અત્તર્ધ્વ પતિતસાવિત્રકા
ભવન્તિ ॥ ૬ ॥

આશ્વઃ ગૃં સૂં અઃ ૧ કં ૧૧ સૂં ૧-૬

આ પ્રમાણે પારસ્કરાદિ ગૃહ્ય સુત્રામાં પણ છે.

અર્થ—જે દિવસે જન્મ થયો હોય અથવા જે દિવસે ગર્ભ
રહ્યો હોય તેનાથી આઠમે વર્ષે બ્રાહ્મણનો; જન્મ વા ગર્ભથી ૧૧ મે
વર્ષે ક્ષત્રિયનો; અને જન્મ અથવા ગર્ભથી ૧૨ મા વર્ષે વૈશ્યના
બાળકનો યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કરવો. બ્રાહ્મણનો સોળમા, ક્ષત્રિયનો
બાવીસમા, અને વૈશ્યનો ચોવીસમા વર્ષ પહેલાં આ સંસ્કાર થવો જ
જોઈએ. જે એટલી મુદતમાં ન થાય તો પછી તેઓને પતિત
માનવા. આમાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યના બાળકોને યજ્ઞોપવીત
આપવાનું કહ્યું, પણ તે શબ્દોનું રહસ્ય આ પ્રમાણે છે.

બ્રાહ્મણનો બાળક એટલે બ્રાહ્મણપદ પ્રાપ્ત કરે તેવા બાળકનું
૮ મા વર્ષે, ક્ષત્રિયનો બાળક એટલે ક્ષત્રિયપદ પ્રાપ્ત કરે તેવા બાળ-
કનું ૧૧ મા વર્ષે, અને વૈશ્યનો બાળક એટલે વૈશ્યપદ પ્રાપ્ત કરે
તેવા બાળકનું ૧૨ મા વર્ષે યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર કરવાનું કહેલું છે.
શુદ્ર બનાવવા ઉપવીતની આવશ્યકતા હોતીજ નથી. કિંતુ દિવ સંઘા
પ્રાપ્ત કરવાજ તે સંસ્કારની જરૂર છે. માટે સર્વ ધર્માભિમાની બ્રાહ્મણો

કે જે સંસ્કારથી રહિત છે. તે સત્વર યજ્ઞોપવીત પહેરીને પોતાની જિનતિ સાધવા તત્પર થશે.

યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવાથી થતા ફાયદા—

આ સંસ્કાર અમે તેમ પોતાના મિત્રાદિને એકઠા કરી ઋણ તાંતણા પહેરી લીધા એમ કરવાથી તેનું ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી એ ખાસ લક્ષમાં રાખવું.

૧. યજ્ઞોપવીત ધારણ કરતાં સત્ત્વ બોલવાની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવવામાં આવે છે કે અગ્ને વ્રતપતે...હે અગ્નિ-પરમાત્મનું ? હું તમારી માફક વ્રત ધારી થવા ઇચ્છું છું અર્થાત્ હવે પછી હું સદા સત્યનું જ આચરણ કરીશ.
૨. યજ્ઞોપવીત એ “ વ્રતગન્ધ કે પ્રતિજ્ઞાચત્ર ” છે. તેમાં રહેલા તાંતણાને જોતાં જ તેણે કરેલી પ્રતિજ્ઞા સ્મરણમાં આવો જાય છે.

યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવાની રીત—

બે હાથમાં લાંબુ યજ્ઞોપવીત લઈને માથા ઉપર ઘસીને ડાબા ખભા ઉપર મુકીને જમણા હાથ નીચે ઉતારવું (રાખવું) અર્થાત્ જમણા હાથ તરફ યજ્ઞોપવીત લટકતું રાખવું.

કેટલાક લોકો ગળામાં માળાની માફક લટકતું રાખે છે. આ રીતે પહેરવું અનુકુળ આવે તેમ નથી. કેમકે તેમ પહેરવાથી કપડાં કાઢતાં નીકળી જવાનો સંભવ છે. માટે જનતા સુધી ઉપરોક્ત રીતે પહેરવાની રીતજ સારી છે.

પ્રતિજ્ઞાઓ આ પ્રમાણે છે.

- અ. હું બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્થ અને વાનપ્રસ્થ એ ત્રણે આશ્રમોને યથાવત્ પાળીશ, અને પછી યજ્ઞોપવીત ઉતારીને ચતુર્થ સંન્યસ્થ આશ્રમમાં પ્રવેશ કરીશ.
- બ. હું દેવગ્રંથ, પિતૃગ્રંથ અને ઋષિગ્રંથને પૂર્ણ કરીશ.
- ક. હું 'વેદત્રયિ' અર્થાત્ જ્ઞાન, કર્મ ને ઉપાસના કાંડને પૂર્ણ રીતે ભણીશ જાણીશ.
- ડ. હું સત, રજસ અને તમસ ગુણવાળી પ્રકૃતિની પાર જઇને અનંત ઇશ્વરને પ્રાપ્ત કરીશ.
- ગ. હું જાગૃત, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ એ ત્રણે અવસ્થાઓને પૂર્ણ કરીને સુકિતને પ્રાપ્તિ કરીશ.
- ઘ. ત્રણ પ્રકારનું વર્તન અર્થાત્ મોટાને મન. સમાન સાથે શમતાને પ્રેમ, અને નાના ઉપર દયા રાખવી. આ સર્વ પ્રતિજ્ઞાઓ યજ્ઞોપવીત વિધિ પૂર્વક ધારણ કરવાથી જ પાર પાડી શકાય છે. કિંતુ યજ્ઞોપવીતના તાંતણા ત્રણ હોય તોજ ઉપરોક્ત ભાવપૂર્ણ પ્રતિજ્ઞાઓ યાદ આવી શકે. માટે બેવડાં યજ્ઞોપવીત પહેરવાં એ પણ ઠીક નથી. કેટલાક ભાઈઓ એમ દલીલ કરે છે કે એક આપણું અને એક પતિનું પુરૂષે એટલા માટે પહેરવું જોઈએ કે પતિ તેને શુદ્ધ રાખી શકે નહિ. આ દલીલ મિથ્યા છે. પ્રાચીન સ્ત્રીઓ ઉપવીત ધારણ કરતી હતી. તેના ઘણા દાખલા છે.

પ્રાચુનાં યજ્ઞોપવીતિની મમ્યુદાનયત જપેત્સોમોડદદગન્ધ-
ર્ચયિતિ ॥ ગામિં ગૃહ્યસૂત્ર પ્ર૦ ૨ ક ૧ ॥

અર્થ—કન્યા ઉત્તમ વસ્ત્રાશૂપણાદિથી સુસજ્જિત થઈને, તથા યજ્ઞોપવીત ધારણ કરેલી હોય તે કન્યાને વિવાહમાં લાવવી. વળી બાણ ભટ્ટ કૃત કાદંબરીમાં મહાશ્વેતાએ યજ્ઞોપવીત ધારણ કર્યાનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે.

માટે ખરી રીતે તો પુરૂષોની માફક સ્ત્રીઓ પણ આ વ્રતબન્ધ-યજ્ઞોપવીતને ધારણ કરે, પુરૂષ વિવાહિત હોવા અવિવાહિત હોવા તો પણ તેણે ત્રણ તાંતણાવાળું એક જ યજ્ઞોપવીત પહેરવાનું છે.

હવે યજ્ઞોપવીત સંબંધી એક શંકા એ ઉઠે છે કે શૂદ્રોને તે સંસ્કારનો અધિકાર છે કે નહિ ?

ઉત્તર—શૂદ્રો ગમે તેમ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય યજ્ઞોપવીત ધારણ કરી શકે નહિ. કિંતુ તે પ્રથમ યોગ્યતા મેળવે. અર્થાત્ પોતાના દુર્ગુણો દૂર કરી દે પછી તેને પણ દ્વિજ બનવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

યજ્ઞોપવીતની ઉપયોગિતા—

યજ્ઞોપવીતના લાભ ઉપર બતાવવામાં આવ્યા છે, એક વિશેષ લાભ એ છે કે તેનાવડે મનુષ્ય ઓળખાઈ આવે છે, શિખા અને સૂત્ર એ આર્યોની શારિરીક નિશાની છે. તેનાવડેજ તે ઝૂંટ ઓળખાઈ આવે છે. માટે સર્વ આર્યોએ યજ્ઞોપવીત તથા શિખા (ચોટલી) રાખવી આવશ્યક છે. એ નિર્વિવાહ છે કે આજકાલ એ નિર્દોષ વસ્તુનો ઉપયોગ કેટલાક લોકો અવળો કરે છે. અર્થાત્ ઉપવીત ધારણ કરીને અનેક ઉલટાં કામો કરે છે-કંઝે છે. કિંતુ આમાં ઉપવીતનો દોષ નથી.

ઉપવીત કોઇને બળાતકારે મંધ્યાદિ કર્મો કરાવતુ નથી. તથા જે લોકો ઉપવીત સિવાય મંધ્યાદિ કર્મો કરે તો તેને તે રોકતું પણ નથી. તો પછી તેની શી આવશ્યકતા ? આનું સમાધાન એ છે કે જેમ કેટલાક બેરિસ્ટરો, સિપાઇઓ આદિને ખાસ ચિન્હ ધારણ કરવાં પડે છે. તે ચિન્હ ધારણ કર્યા પછી પણ તે તેને અનુકુળ કાર્ય કરશેજ તે નક્કી કહેવાતું નથી. તોપછી ચિન્હ ધારણ કરવાનું પ્રયોજન શું ? પ્રયોજન એ છે કે તેથી તે માણસની યોગ્યતા જણાઇ આવે છે. છતાં તે યોગ્યતાનુસાર વર્તન ન રાખે તો રાજ તેના ઉપર શાસન ચલાવે છે, કિંતુ તે ચિન્હને દંડ દેવાતો નથી તેજ પ્રમાણે જે લોકો ઉપવીત ધારણ કરતાં છતાં તેને અનુકુળ પોતાનું વર્તન ન રાખે તો યોગ્ય મનુષ્યો તેને યોગ્ય શિક્ષા કરી શકે છે. પણ તેથી કંઈ ઉપવીતનો દોષ નીકળતો નથી.

કેટલાક એવી શંકા કરે છે કે કંઈ તિલક કરનારને ઉપવીત શા માટે ? ઉત્તર એ છે કે કંઈ તિલક એ તો ખાસ પૌરાણિક મતોનું ચિન્હ છે. ત્રિપુડથી રૌવમત તથા દ્વિધ્વંપુડથી વૈષ્ણવમત જણી શકાય છે. અને હવે આવા બેદથી આપસમાં દ્રેષલાવ વધી પડે છે, કિંતુ ઉપવીતથી તેમ થતું નથી. વળી તે ખાસ વૈદિક ધર્મની નિશાની છે. આ પ્રમાણે યજ્ઞોપવીત એ સર્વને એક પ્રેમમાં બાંધવાનું સૂત્ર છે. માટે સર્વેએ તેજ ધારણ કરવું હિત છે.

આવા પવિત્ર મંત્રની પવિત્રતા જળવવા માટે દરેક પક્ષે ખાસ કાળજી રાખવી આવશ્યક છે, માટે જ મળમંત્રના ત્યાગ વખતે તેને કાન ઉપર લપેટવાનો વિધિ પ્રાચીનકાળથી આજ્યો આંવે છે. તેમજ ત્રણમાંથી એક પણ તાર જે તૂટી જાય તો તે બેદરકારીના દડરૂપ બીજી યજ્ઞોપવિત ધારણ કરવાની શિક્ષા રાખવામાં આવી છે પરંતુ આજકાલ એવી માન્યતા છે કે ઉપવીત તુટ્યા પછી બીજી ઉપવિત

પહેર્યા સિવાય બોલાયજ નહી. આ કેવળ વહેમ છે. એમ કરવાની કંઈ આવશ્યકતા નથી પણ તેની પવિત્રતા જળવવા તત્પર રહેવું ખાસ જરૂરી છે

શ્રાવણી ઉત્સવ.

કેટલાકને એમ શંકા થશે કે જેમ વિવાહાદિ સંસ્કાર એક વખતજ કરવામાં આવે છે, પણ ઉપવીત સંસ્કાર દરવર્ષે કેમ કરવામાં આવે છે ?

આ શંકાની નિવૃત્તિ અર્થે એમ કહીશું કે યજ્ઞોપવીત સંસ્કારમાં જે પ્રતિજ્ઞાઓ કરવામાં આવે છે, તે ધણી મહત્વની છે, સંભવ છે કે આખા વર્ષના અંતે કોઈ મનુષ્ય પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં શિથિલ થઇ ગયો હોય માટે સર્વ મિત્રોએ વર્ષમાં એક દિવસે એકત્ર થઇને કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓનું પુનઃ સ્મરણ કરીને-તાજ કરીને આવેલી નખખાઇઓ કાઢી નાંખવી જોઇએ. આટલા માટે દરેક વરસમાં એક અનુકુળ દિવસ ઉપાકર્મ વિધિનો ઠરાવવામાં આવેલો છે આ દિવસ તે શ્રાવણ સદી ૧૫ નો સુદ્ધિપૂર્વક ચોમાસાનો રમ્ય દિવસ રાખેલો છે. આસપાસ લીલોતરી હોય વરસાદ પણ ઓછો થઇ ગયો હોય તે વખતે ધણો આનંદ થાય છે. માટે આ ઉત્સવ આવા અનુકુળ દિવસમાં રાખેલો જણાય છે. આ દિવસે પરસ્પર મિત્રો પોતાની મિત્રતા વધુ મજબૂત કરવાને અર્થે રક્ષાબંધન પણ કરે છે. દિલગીરીની વાત છે કે આજ તે શુભહેતુ નષ્ટ થઇ ગયો છે, અને ભિન્નક બ્રાહ્મણો (નામધારી !) જ રક્ષાબંધન કરી શકે ! એવો રિવાજ પડી ગયો છે ! બંધુઓ ! સર્વ વિચારો અને શ્રાવણી ઉત્સવનું ગૌરવ સમજે. રક્ષા બંધન દરેક મનુષ્યને અગ્રસપરસ કરવાનું છે, અને એકબીજા સાથે મિત્રતા વધારવાની છે.

ઉપરોક્ત વિવેચન કર્યા પછી હવે ઉપવીત સંબંધી ઉલ્લેખ કરવો આવશ્યક છે.

સૂત્ર બનાવવાની વિધિ.

પોતાના હાથે રેંટીઆથી સૂતર કાંતે પછી શરીરે શુદ્ધ થઈને પવિત્ર (અનુકૂળ) સ્થાનમાં જઈને પોતાના હાથનાં ચાર આંગળાં એકઠાં રાખીને તે આંગળાંના મૂળ આગળથી તે કતિલા સુતરના ત્રણ એકઠા તાંતણા કરીને આંગળાં ઉપર જનું (૬૬) આંટા લપેટવા. પછી “ આપો હિષામયો મુચસ્તાન ઉર્જે દક્ષાતન ” મંત્ર બોલીને તે તાંતણાને શુદ્ધ પાણીમાં ધોવા. પછી તે ત્રણ તાંતણાને વળ ચઢાવવો. ત્યાર પછી ગાયત્રી મંત્ર બોલીને તે તારને ત્રણગણા (તેવડા) કરીને તેને વળ ચઢાવવો. પછી તે થયેલા તારના ત્રણ તાંતણા કરીને બ્રહ્મગાંડ વાળી દેવી. (બ્રહ્મગાંડમાં ત્રણ ગાંઠો વાળવી.)

આ ઉપર કોઈ શંકા કરશે કે જનું આંટા શા માટે કરવા ? આનું કારણ એ છે કે એટલા માપથી બનાવેલું બ્રહ્મસૂત્ર બરાબર કટી સુધી વા જ્યાં સુધી હાથ પહોંચે (પગ જીંપર) ત્યાં સુધીની લંબાઈ વાળું બને છે, અને એટલું લાંબુ પહેરવું એજ ઠીક છે. કેમકે તેનાથી નાનું યા મોટું પહેરવામાં સુગમ પડતું નથી. આનું હશે તો ફાંસાની માફક લાગે અને મોટું હશે તો તૂટી જવાની ધાસ્તી રહેશે. લોઢા કોટ, પહેરણુ વગેરે પણ હાથ પહોંચે ત્યાં સુધીની લંબાઈવાળાં પહેરે છે.

વળી કોઈ પ્રશ્ન કરે કે જનોષ્ઠના પ્રત્યેક તારમાં નવ તાંતણા શામાટે રાખ્યા છે. કારણુ સ્પષ્ટ છે કે આથી તેની મજબૂતી વિશેષ થાય છે. પ્રાચીન આર્યો દરેક કાર્ય બુદ્ધિ પૂર્વક કરતા હતા. વારે વારે તૂટી જાય અને નવાં નવાં પહેરી લેવાં તે ઇષ્ટ નથી.

॥ अथ उपाकर्म विधिः ॥

હવન કુંડ પાસે બેસીને નીચેના મંત્રોથી આચમન તથા ઇન્દ્રિય સ્પર્શ અને માર્જન કરવું.

અથ આચમન મન્ત્રાઃ ॥

(૧) ઓં અમૃતોપસ્તરણમસિ સ્વાહા ।

(૨) ઓં અમૃતાપિધાનમસિ સ્વાહા ।

(૩) ઓં સત્યં યશઃ શ્રોમંયિ શ્રોઃશ્રયતાં સ્વાહા

તથા આચમન કરવાં.

અથ ઇન્દ્રિયસ્પર્શ મન્ત્રાઃ ॥

ઓં વાઙ્મઽઆસ્યેઽસ્તુ । ઓં નસોર્મે પ્રાણોઽસ્તુ । ઓં અ-
ક્ષ્ણોર્મે ચક્ષુરસ્તુ । ઓં કર્ણયોર્મે શ્રોત્રમસ્તુ । ઓં વાહ્નોર્મે
બલતસ્તુ । ઓં ઊર્વોર્મેઽઓજોઽસ્તુ । ઓં અરિષ્ટાનિ મે ઽજ્ઞાનિ
તનૂસ્તન્વા મે સહ સન્તુ ॥

આ મંત્રથી ડાબા હાથમાં જળ લઇને જમણા હાથથી
માર્જન કરવું પછી—

હાથમાં યજ્ઞોપવીત (જનોષ્ઠ) લઇ નીચેના મંત્ર બોલી નવિન
યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવું તથા જીવું બહાર કાઢી નાખવું.

ઓં યજ્ઞોપવીતં પરમં પવિત્રં પ્રજાપતેર્યત્સહજં પુરસ્તાત્ ।
આયુષ્યમગ્રયં પ્રતિમુઞ્ચ શુઞ્ચં યજ્ઞોપવીતં બલમસ્તુતેજઃ ॥ ય-
જ્ઞોપવીતેમસિ યજ્ઞસ્યત્વા યજ્ઞોપવીતેન નોપનહ્યામિ ॥ પારં
૫૦ સૂં કાં ૨ ક. ૨ સૂ. ૧૧ ॥

ओ३म्

॥ अथेश्वरस्तुतिप्रार्थनोपासनाः ॥

ओ३म् विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परासुव । यद्भद्रं
तन्न आसुव ॥ १ ॥ यजु० अध्याय ३० । मंत्र ३ ॥

हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत् ।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥२॥
यजु० अ० १३ । मंत्र ४ ॥ य आत्मदा बलदा यरय विश्व
उपासते प्रक्षिपं यस्य देवाः । यस्यच्छायाऽमृतं यस्य मृत्युः
कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥ ३ ॥ यजु० अ० २५ । मन्त्र
१३ ॥ यः प्राणतो निमिषतो महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव ।
य ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥४॥
यजु० अ० २३ । मंत्र ३ ॥ येन द्यौरग्रा पृथिवी च दृष्टा येन
स्वः स्तभितं येन नाकः । यो अन्तरिक्षे रजसो विमानः कस्मै
देवाय हविषा विधेम ॥ ५ ॥ यजुः अ० ३२ । मंत्र ६ ॥ प्रजा-
पते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव । यत्का-
मास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥ ६ ॥
ऋ० मं० १० । सू० १२१ । मंत्र १० ॥ स नो बन्धुर्जनिता
स विधाता धामानि वेद भुवनानि विश्वा । यत्र देवा अमृत-

मानशानास्तृतीये धामन्नध्यैरयन्त ॥ ७ ॥ यजु० अ० ३२ ।
मन्त्र १० ॥ अग्ने नय सुपथा राये अस्मान् विश्वानि देव वयु-
नानि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठान्ते नम उक्तिं
विधेम ॥ ८ ॥ यजु० अ० ४० । मन्त्र १६ ॥

॥ अथ स्वस्तिवाचनम् ॥

अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारं स्तन-
धातमम् ॥ १ ॥ स नः पितेव सूनवेऽग्रे सूपायनो भव ।
सचस्वा नः स्वस्तये ॥ २ ॥ ऋ० मं० १ । सू० १ । मन्त्र १ ।
९ ॥ स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरन-
र्बणः । स्वति पूषा असुरो द धातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी
सुचेतुना ॥ ३ ॥ स्वस्तये वायुमुप ब्रवामहै सोमं स्वस्ति भुवनस्य
यस्पतिः बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्तये स्वस्तय आदित्यासो भव-
न्तु नः ॥ ४ ॥ विश्वे देवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसु-
रग्निः स्वस्तये । देवा अवन्तृभवः स्वस्तये स्वस्ति मो रुद्रः
पातृंहसः ॥ ५ ॥ स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति ।
स्वस्ति न इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि ॥ ६ ॥
स्वस्ति पन्थामनुचरेम सूर्याचन्द्रमसाविव । पुनर्ददताध्नता

जानता सङ्गमेमहि ॥ ७ ॥ ऋ० मं० ५ । सू० ५१ ॥ ये दे-
वानां यज्ञिया यज्ञियानां मनोर्यजत्रा अमृता ऋतज्ञाः । ते
नो रासन्तामुरुगायमद्य यूयं पात स्वस्तिभिः सदा नः
॥ ८ ॥ ऋ० मं० ७ । अ० ३ सू० ३५ ॥

येभ्यो माता मधुमत्पिन्वते पयः पीयूषं द्यौरदितिरद्विर्वाः ।
उक्थशुष्मान् वृषभरान्त्स्वप्नसस्ता आदित्या अनुमदा स्वस्तये
॥ ९ ॥ नृचक्षसो अनिमिषन्तो अर्हणा बृहदेवासो अमृतत्व
मानथुः । ज्योतीरथा अहिमाया अनागसो दिवो वर्ष्माणं
वसते स्वस्तये ॥ १० ॥ सम्राजो ये सुवृधो यज्ञमाययुरपरिहृ-
ता दधिरे दिवि क्षयम् । तां आ विवास नमसा सुवृक्तिभि-
र्महो आदित्या अदितिं स्वस्तये ॥ ११ ॥ को वः स्तोमं रा-
धति यं जुजोषथ विश्वे देवासो मनुषो यतिष्ठन । को-
वोऽध्वरं तु विजाना अरं करद्यो नः पर्पदत्यंहः स्वस्तये ॥ १२ ॥
येभ्यो होत्रां प्रथमामायेजे मनुः समिद्धाग्निर्मनसा सप्तहोतृभिः ।
त आदित्या अभयं शर्म यच्छत मुगा नः कर्त मुपथा स्वस्तये
॥ १३ ॥ य ईशिरे भुवनस्य प्रचेतसो विश्वस्य स्थातुर्जगतश्च
मन्तवः । ते नः कृतादकृतादेन सम्पर्यया देवासः पिपृता स्व-
स्तये ॥ १४ ॥ भरेष्विन्द्रं सुहवं हवामहेऽहोमुचं सुकृतं दैव्यं
जनम् । अग्नि मित्रं वरुणं सातये भगं द्यावा पृथिवी महतः

स्वस्तये ॥ १५ ॥ मुत्रामाणं पृथिवीं द्यामनेहसं सुशर्माणमदिति
 मुप्रणीतिम् । दैवीं नावं स्वरित्रामनागसमस्रवन्तीमा रुहेमा
 स्वस्तये ॥ १६ ॥ विश्वे यजत्रा अधि वोचतोतये त्रायध्वं नो
 दुरेवाया अभिहृतः । सत्यया वो देवहूत्या हुवेम श्रृण्वतो देवा
 अवसे स्वस्तये ॥ १७ ॥ अपामीवामप विश्वामनाहुतिमपारार्ति
 दुर्विदत्रामघायतः । आरे देवा द्वेषो अस्मद्युयोतनोरुणः शर्म
 यच्छता स्वस्तये ॥ १८ ॥ अरिष्टः स मर्तो विश्व एधते प्रप्र-
 जाभिर्जायते धर्मणस्पति । यमादित्यासो नयथा सुनीतिभिरति
 विश्वानि दुरिता स्वस्तेये ॥ १९ ॥ यं देवासोऽवथ वाजसातौ
 यं शूरसाता मरुतो हि ते धने । प्रातर्यावाणं रथमिन्द्रसानसि-
 मरिष्यन्तमा रुहेमा स्वस्तये ॥ २० ॥ स्वस्ति नः पथ्यासु ध-
 न्वसु स्वस्त्यप्सु वृजने स्वर्वति । स्वस्ति नः पुत्रकृथेषु योनिषु
 स्वस्ति राये मरुतो दधातन ॥ २१ ॥ स्वस्तिरिद्धि प्रपथे श्रेष्ठा
 रेवण स्वस्त्यभि या वाममेति । सा नो अमा सो अरणे नि-
 पातु स्वावेशा भवतु देवगोपा ॥ २२ ॥ ऋ० मं० १०। सू० ६३॥

इषे त्वोर्जं त्वा वायवस्थदेवो वः सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठ-
 तमाय कर्मण आप्यायध्वमद्या इन्द्राय भागं प्रजावतीरनमीवा
 अयक्षमा मा वस्तेन ईशत माघश २ सो ध्रुवा अस्मिन् गोपतौ
 स्यात बह्वीर्यजमानस्य पशून् पाहि ॥ २३ ॥ यजु० अ० १ ।
 मन्त्र १ ॥

आ नो भद्राः क्रतवो यन्तु विश्वतोऽदब्धासो अपरीतास
 उद्भितः । देवानां यथा सदमिद्वृथे असन्नमायुवो रक्षितारो
 दिवेदिवे ॥ २४ ॥ देवानां भद्रा सुमतिर्ऋजूयतां देवाना २
 रातिरभि नो । नवर्त्तताम् । देवना २ सख्यमुपसेदिमा वयं देवा
 न आशुः प्रतिरन्तु जीवसे ॥ २५ ॥ तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं
 धियञ्जिन्वमवसे हूमहे वयम् । पूषा नो यथा वेदसामसद्वृथे
 रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये ॥ २६ ॥ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः
 स्वास्त नः पूषा विश्ववेदाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः
 स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ २७ ॥ भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा
 भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवा २ सस्तनूभिर्व्य-
 शेमहि देवहितं यदायुः ॥ २८ ॥ यजुः अ० २५ । मन्त्र १४ ।
 १५ । १८ । १९ । २१ ॥

अग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । नि होता
 सत्सि बर्हिषि ॥ २९ ॥ त्वमग्ने यज्ञानां होता विश्वेषा २ हितः ।
 देवेभिर्मानुषे जने ॥ ३० ॥ साम० छंद आ० प्रपा० १ मंत्र १२ ।
 ये त्रिषप्ताः परियन्ति विश्वा रूपाणि विभ्रतः । वाचस्पति-
 बला तेषां तन्वो अद्य दधातु मे ॥ ३१ ॥ अथर्व० कां० १ ।
 अनु० १ । सू० १ । मन्त्र १ ॥

इति स्वस्तिवाचनम्

अथ शान्ति प्रकरणम्

शन्न इन्द्राग्नी भवतामवोभिः शन्न इन्द्रावरुणा रातहव्या ।
 शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः शन्न इन्द्रा पूषणा वाजसष्ठौ ॥
 १ ॥ शं नो भगः शम्भु नः शंसो अस्तु शन्नः पुरन्धिः शम्भु
 सन्तु रायः । शं नः सत्यस्य सुयमस्य शंसः शं नो अर्यमा
 पुरुजातो अस्तु ॥२॥ शं नो धाता शम्भु धर्ता नो अस्तु शं न
 उरुची भवतु स्वधामिः । शं रोदमी बृहती शं नो अद्रिः शं
 नो देवानां सुहवानि सन्तु ॥ ३ ॥ शं नो अग्निर्ज्योतिरनीको
 अस्तु शं नो मित्रावरुणावश्विना शम्भु । शं नः सुकृतां सुकृतानि
 सन्तु शं न ईषिरो अभिवातु वातः ॥४॥ शं नो द्यावापृथिवी
 पूर्वहूतो शमन्तरिक्षं दृक्ष्ये नो अस्तु । शं न ओषधी र्विनो
 भवन्तु शं नो रजसस्पतिरस्तु जिष्णुः ॥५॥ शन्न इन्द्रो वसुभि-
 देवो अस्तु शमादित्येभिर्वरुणः सुशंसः । शं नो रुद्रो रुद्रेभिर्ज-
 लाषः शं नस्त्वष्टाभिरिह शृणोतु ॥६॥ शं नः सोमो भवतु ब्रह्म-
 शन्नः शं नो आवाणः शम्भु सन्तु यज्ञाः । शं नः स्वरुणां मितयो
 भवन्तु शं नः शम्भुस्तु वेदिः ॥७॥ शं नः सूर्य उरुषक्षा उदेतु
 शन्नश्चतस्रः प्रदिशो भवन्तु । शं नः पर्षता ध्रुवयो भवन्तु शं
 नः सिन्धवः शम्भु सन्त्वापः ॥८॥ शं नो अदितिर्भवतु व्रतेभिः

शं नो भवन्तु मरुतः स्वर्काः । शं नो विष्णुः शम्भु पूषा नो
 अस्तु शं नो भवित्रं शम्भ्वस्तु वायुः ॥९॥ शन्नो देवः सविता
 त्रायमाणः शं नो भवन्तूषसो विभातीः । शं नः पर्जन्यो भवतु
 प्रजाभ्यः शं नः क्षेत्रस्य पतिरस्तु शम्भुः ॥१०॥ शं नो देवा
 विश्वदेवाः भवन्तु शं सरस्वती सह धीभिरस्तु । शमभिषाचः
 शम्भु रातिषाचः शं नो दिव्याः पार्थिवाः शं नो अप्याः ॥११॥
 शं नः सत्यस्य पतयो भवन्तु शं नो अर्वन्त शम्भु सन्तु गावः ।
 शं नः ऋभषः सुकृतः सुहस्ताः शं नो भवन्तु पितरो हवेषु
 ॥१२॥ शं नो अज एकापाद्देवो अस्तु शं नोऽहिर्बुध्न्यः शं
 समुद्रः । शं नो अपानंपात्पेरुरस्तु शं नः पृश्निर्भवतु देवगोपाः ॥
 ॥१३॥ ऋ० मं० ७ । सू० ३५ । मं० १-१३ ॥

इन्द्रो विश्वस्य राजति । शं नो अस्तु द्विपदे शं चतुष्पदे
 ॥१४॥ शं नो वातः पवता ५ शं नस्तपतु सूर्यः । शं नः
 कनिष्कददेवः पर्जन्यो अभिवर्षतु ॥ १५ ॥ अहानि शं भवन्तु
 नः शं ५ रात्रीः प्रतिधीयताम् । शं न इन्द्राग्नी भवतामवोभः
 शं न इन्द्रा वरुणा रातहव्या । शं न इन्द्रापूषणा वाजसातौ
 शमिन्द्रासोमा सुविताय शं योः ॥ १६ ॥ शं नो देवीरभिष्टय
 आपो भवन्तु पीतये शं योरभि स्रवन्तु नः ॥ १७ ॥ द्यौः
 शान्तिरन्तरिक्षं ५ शान्तिः पृथिवी शान्तिरापः शान्तिरोष-

धयः शान्तिः । वनस्पतयः शान्तिर्विश्वेदेवाः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिः
 सर्वं ५ शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः सा मा शान्तिरेधि ॥१८॥
 तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत् । पश्येम शरदः शतं जीवेम
 शरदः शतं ५ शृणुयाम शरदः शतं प्रब्रवाम शरदः शतमदीनाः
 स्याम शरदः शतं भूयश्च शरदः शतात् ॥ १९ ॥ यजु० अ०
 ३६ । मन्त्र ८ । १० । ११ । १२ । १७ । २४ ॥

यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवं तदु सुप्तस्य तथैवेति । दूरङ्गमं
 ज्योतिषां ज्योतिरेकंतन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥२०॥ येन
 कर्माण्यपसो मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु धीराः यदपूर्वं
 यक्षमन्तः प्रजानां तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥२१॥ यत्प्र-
 ज्ञानमुत चेतो धृतिश्च यज्ज्योतिरन्तरमृतं प्रजासु । यस्मान्नक्रुते
 किञ्चन कर्म क्रियते तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥२२॥ येनेदं
 भूतं भुवनं भविष्यत्परिगृहीतममृतेन सर्वम् । येन यज्ञस्तायते
 सप्तहोता तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २३ ॥ यस्मिन्नृचः
 साम यजू ५ षि यस्मिन्प्रतिष्ठिता रथनाभाविबाराः । यस्मिन्-
 श्वित्त ५ सर्वमोतं प्रजानां तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥२४॥
 सुषारथिरश्वानिव यन्मनुष्यान्नेनीयनेऽभीशुभिर्वाजिन इव ।
 हृत्प्रतिष्ठं यदजिरं जर्विष्ठं तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु । २५ ।

यजु० अ० ३४ । मन्त्र १-६

स नः पवस्व शंगवे शं जनाय शमर्वते । श ५ राजन्नोष-
 घीम्य ॥ २६ ॥ साम० उत्तरार्चिके० प्रया० १ । मन्त्र १ ॥
 अभयं नः कर्त्यन्तरिक्षमभयं द्यावापृथिवी उमे इमे । अभयं
 मित्रादभयममित्रादभयं ज्ञातादभयं पुरोयः अभयं नक्तमभयं
 दिवा० नः सर्वा आशा मम मित्रं भवन्तु ॥ २८ ॥ अथर्व० कां०
 १९ । सू० १५ । मन्त्र ५ । ६ ॥

इति शान्तिप्रकरणम् ।

ओं भूर्भुवः स्वः ।

आ भंत्रथी कपुर सगगावतुं आहः—

ओं भूर्भुवः स्वर्द्यौरिष भूम्ना पृथिवीव व्वरिम्णा ।
 तस्यास्ते पृथिवि देवयजनि पृष्टेऽग्नि मन्नाइमन्नाद्यायादधे
 ॥ १ ॥ यजु अ० ३ । मं० ५ ॥

आ भंत्रथी वेदीमां अग्नि प्रदीप्त करो ।

ओं उद्बुध्यस्वाम्रे प्रतिजागृहि त्वमिष्टापूर्तं ससृजेथा-
 मयं च । अस्मिन्तसधस्थे अध्युत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमा-
 नश्च सीदत ॥

न्यारे अग्नि समिधाओमां प्रविष्ट थाय त्सार पंथी यंदननी
 अथवा पक्षाश आदिनी त्रलुसमिधा लर्ध ने धीमां ओणा नीयेता
 ओकेओके भंत्र ओली ओकेओके समिधा अग्निमां भूकपी

ओं अयन्त इधम आत्मा जात वेदस्तेनेध्यस्व वर्धस्व
 चेद्ध वर्द्धय चास्मान् प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनाम्नाद्येन समेवय,
 स्वाहा । इदमग्रये-जातवेदसे-इदम मम ॥ १ ॥

પ્રથમ સમિધા અગ્નિમાં મૂકવી.

ओं समिधाग्निं दुषस्यत घृतैर्बाधयतातिथिम् । आस्मिन्
हव्या जुहोतन, स्वाहा । इदमग्नये-इदन्न मम ॥ २ ॥

અને નીચેનો મંત્ર બોલી,

ओं सुसमिद्धाय शोचिषे घृतं तीव्रं जुहोतन अग्नये
जातवेदसे स्वाहा । इदमग्नये जातवेदसे-इदन्न मम ॥ ૩ ॥

ત્રીજી સમિધા અગ્નિમાં મૂકવી.

ओं तन्त्वा समिद्धिरङ्गिरो घृतेन वर्द्धयामसि । बृहच्छो
चायविष्टय स्वाहा । इदमग्नयेऽङ्गिरसे-इदन्न मम ॥ यजु० अ०
૩ મં० ૩.

ત્રીજી સમિધા અગ્નિમાં મૂકવી પછી:—

નીચેનો મંત્ર પાંચ વાર બોલી પાંચ ધૃતાદુતિ આપવી

ओं अयन्त इध्म आत्मा जात वेदस्तेनेध्यस्व वर्धस्व चेद्ध
वर्द्धय चास्मान् प्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्धसेनाज्ञायेन समेधय स्वाहा ।
इदमग्नये जात वेदसे-इदन्न मम ॥

પછી અંગજિમાં જળ લઈને હવન કુંડની ચારે દિશામાં છાંટવું.

ओं अदितेऽनुमन्यस्व । आ मंत्रथी पूर्वमां

ओं अनुमतेऽनुमन्यस्व । आ मंत्रथी पश्चिममां

ओं सरस्वत्येऽनुमन्यस्व । आ मंत्रथी उत्तरमां

ओं देव सधितः प्रसुष यज्ञं प्रसुषयज्ञपतिं भगार्याद्वयो-
गन्धर्वः केतपः केतन्नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचनः स्वदतु ॥ यजु
અં ૩૦ મં ૧ ॥

આ મંત્રથી વેદીની ચારે તરફ જળ છાંટવું

નીચેની બે આધારાહુતિ તથા આજ્યભાગાહુતિ નામની ચાર આહુતિઓ આપવી.

ૐ અગ્નયે સ્વાહા । इदमग्नये-इदन्न मम ।

આ મંત્રથી વેદીના ઉત્તર ભાગના અગ્નિમાં આહુતિ આપવી.

ૐ સોમાય સ્વાહા । इदं सोमाय-इदन्न मम ।

* આ મંત્રથી વેદીના દક્ષિણ ભાગના અગ્નિમાં

ૐ પ્રજાપતયે સ્વાહા इदं प्रजापतये-इदन्न मम ।

ૐ ઇન્દ્રાય સ્વાહા । इदमिन्द्राय-इदन्न मम ।

આ બે મંત્રોથી વેદીના મધ્ય ભાગના અગ્નિમાં આહુતિ આપવી. પછી:—

(૧) ૐ બ્રહ્મણે સ્વાહા । (૨) ૐ છન્દોભ્યઃ સ્વાહા ।

આ બે આહુતિ આપીને નીચે પ્રમાણે ધીની ૧૦ આહુતિઓ આપવી.

(૧) ૐ સાવિત્ર્યૈ સ્વાહા । (૨) ૐ બ્રહ્મણે સ્વાહા ।

ૐ શ્રદ્ધાયૈ સ્વાહા । (૪) ૐ મેઘાયૈ સ્વાહા । (૫) ૐ પ્ર-

જ્ઞાયૈ સ્વાહા । (૬) ૐ ધારણાયૈ સ્વાહા । (૭) ૐ સદસ-

સ્યપતયે સ્વાહા । (૮) ૐ અનુમતયે સ્વાહા । (૯) ૐ

છન્દોભ્યઃ સ્વાહા । (૧૦) ૐ ઋષિભ્યઃ સ્વાહા । ત્યાર બાદ

ઋગ્વેદની નીચેની ૧૧ ઋચાઓથી આહુતિઓ આપવી.

ૐ અગ્નિમીઠે પુરોહિતં યજ્ઞસ્ય દેવમૃત્વિજમ્ । હોતારં રત્નધાતમમ્ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ૐ કુપુમ્ભ કસ્તદત્રચીદ ગિરેઃ પ્રવર્તમાનકઃ । વૃશ્ચિક સ્યારસં વિષમરસં વૃશ્ચિક તે વિષમ્ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

ૐ આવદસ્ત્વં શકુને મદ્રમાવદ તૂષ્ણીમાસીનઃ સુમતિં ચિષ્ણિહ્નિનઃ । વદુત્પતન્વદસિ કર્કરિર્યધા નૃદ્વદ્વાદેમ વિદયે સુધીરાઃ સ્વાહા ॥ ૩ ॥

ओं गृणाना जमदग्निना यानावृतस्य सीदतम् । पातं
सोममृतावृधा स्वाहा ॥ ४ ॥

ओं धामन्ते विश्वंभुवनमधि श्रितमन्तः समुद्रे हवन्त-
रायुषि । अपामनीके समिधे य आभृतस्तमश्याममधुमन्तं
त ऊर्मिम् स्वाहा ॥ ५ ॥

ओं गन्तानो यज्ञं यज्ञियाः सुशमि श्रोताहवमरक्षुषव-
यामरुत् । ज्येष्ठासोन पर्वतासो व्योमनि यूयं तस्य प्रचेतसः
स्यात दुर्धर्तवोनिदः स्वाहाः ॥ ६ ॥

ओं योनः स्वो अरणोयश्चनिष्ठयो जिवांसति । देवास्त्वं
सर्वे धूर्वन्तु ब्रह्म वर्म ममान्तरम् स्वाहा ॥ ७ ॥

ओं प्रतिचक्ष्व विचक्ष्वेन्द्रश्चसोम जागृतम् । रक्षोभ्यो वध-
मस्य तमशर्नियानुमद्भयः स्वाहा ॥ ऋ. मं. ७ अंतिम मंत्र
॥ ८ ॥

ओं आग्ने याहिमरुत्सखारुद्भेभिः सोमपीतये । सोभर्या
उपसुष्टुतिमादयस्वस्वर्णरे स्वाहा ॥ ९ ॥

ओं यत्तेराजञ्जुतं हविस्तेन सोमाभिरनः । अरातीवा
मानस्तारीन्क्षोचनः किंचनाममदिन्द्रायेन्द्रो परिस्रव ॥
स्वाहा ॥ १० ॥

ओं समानी वआकूतिः समाना हृदयानिषः समानमस्तु
षो मनोयथावः सुसहा सति ॥ स्वाहा ॥ ११ ॥ पश्चात् ५-
गुर्वेदना नीयेना ओं मंत्रथी आहुति आपयी.

ओं सदस्पतिमद्भुतं प्रियमिन्द्रस्यकाम्यम् । सर्निमेषाम-
यासिष ५ स्वाहा ॥ यजु. अ. ३२ मं. १३ ॥

पश्चात् ऋक्ष पक्षाशनी समिधा लघु नीये प्रभाण्डे गायत्रा
मंत्र ओक्षी धीमां ओणीने ऋक्ष आहुति आपयी.

ओं भूर्भुवः स्वः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि ।
धियो योनः प्रचोदयात् ॥ स्वाहा ॥

आ६ नीयेना भंत्राथी स्विष्टकृते आहुति आपनी.

ओं यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यन्नान्यूनमिहाकरम् ।
अग्निष्टत्स्विष्टकृद्विद्यात्सर्वस्विष्टं सुहुतं करोतुमे। अग्नयेस्विष्टकृते
सुहुत हुते सर्वं प्रायश्चिताहुतिनां कामानां समर्द्धयित्रे सर्वान्नः
कामान्तत्समर्द्धय स्वाहा । इदमग्नये स्विष्टकृते इदन्नमम ॥

प० नीयेना भंत्राथी आहुति आपनी.

ओं भूरग्नये स्वाहा । इदमग्नये-इदन्न मम ॥

ओं भुवर्वायवे स्वाहा । इदंवायवे-इदन्न मम ॥

ओं स्वरादित्याय स्वाहा । इदमादित्याय-इदन्न मम ॥

ओं भूर्भुवः स्वरग्निषाद्यादित्येभ्यः स्वाहा ॥ इदमग्निवा
द्यादित्येभ्यः, इदन्न मम ॥

आ आर भंत्राथी आर धृताहुति आपनी.

नीयेना भंत्र ओली आहुति आपनी.

ओं प्रजापतये स्वाहा । इदं प्रजापतये इदन्न मम ॥

प० नीयेना भंत्राथी आहुति आपनी

ओं भूर्भुवः स्वः अग्न आयूंषि पवस आसुवोर्जमिषंचनः।
आरे बाधस्वदुच्छुनां स्वाहा । इदमग्नये पवमानाय इदन्न
मम ॥ ओं भूर्भुवः स्वः । अग्निर्ऋषिः पवमानः पाञ्चजन्यः
पुरोहितः । तमीमहे महागयं स्वाहा । इदमग्नये पवमानाय
इदन्न मम ॥ ओं भूर्भुवः । अग्न पवस्व स्वपा अस्मेवर्चः
सुवीर्यम् । दधत्रयि मयि पोषं स्वाहा । इदमग्नये पवमानाय
इदन्न मम ॥

ओं भूर्भुवः स्वः प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा ज्ञातानि
परिता वभूव । यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम
पतयो रयोणां स्वाहा । इदं प्रजापतये इदन्न मम ॥

नीत्येवमेवा ८ भर्त्राथी आन्याहुति आपयी.

ओं त्वन्नोऽग्ने वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेळोऽवयासिसी-
ष्टाः यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानोविश्वा त्रेषांसि प्रमुमुग्ध्य-
स्मत् स्वाहा । इदमग्निवरुणाभ्यां इदन्न मम ॥ ओं स त्व-
न्नोऽग्नेऽवमोभवोती नेदिष्ठो अस्या उषसोऽव्युष्टो अवयव्वनो
वरुण रराणोषीहि मृळीकं सुहवो न पथी स्वाहा । इदमग्नी-
वरुणाभ्याम् इदन्नमम ॥ ओं इमं मे वरुणश्रुषी हवमद्या च
मृळ्य । त्वामवस्युराचके स्वाहा । इदं वरुणाय
इदन्न मम ॥ ओं तत्त्वायामि ब्रह्मणाबन्द मानस्तदाशास्ते
यजमानो हविभिः । अहेळमानो वरुणेहवोऽध्युसमान
आयुःप्रमोषी स्वाहा । इदं वरुणाय इदन्न मम ॥ ओं येते शतं
वरुण ये सहस्रं यज्ञियाः पाशा व्रितता महान्तः । तेभिर्नो
अथ सवितोत विष्णुर्विश्वे मुञ्चन्तु मरुतः सङ्कर्षाः स्वाहा ।
इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुदभ्यः
स्वर्गैर्भ्यः इदन्नमम । ओं अयाश्चाग्नेऽस्य नभिर्ज्ञस्तिपाश्च सत्य-
मित्थमयाति । अयानो यज्ञं ब्रह्मास्ययानेधेहि भेषजं स्वाहा
इदमग्नये अयसै इदन्न मम ॥ ओं उदुत्तमं वरुण पाशमस्मद-
वाधमं त्रिमध्यमं ध्रुवाय ॥ अथा । वयमादित्यव्रते तवानागसोऽ-
दितये स्याम स्वाहा इदं वरुणायऽऽदित्यायाऽदितये च इदन्न
मम ॥ ओं भवतन्नः समनसौ सचेतसावरेपसौ । मा यज्ञं हि
११ लिष्टं मा यज्ञपतिं जातवेदसौ शिवौ भवत मद्य नः स्वाहा
इदं जातवेदोभ्यां इदन्नमम ॥

त्यार आह निम्न भर्त्राथी आहुति आपयी.

ओं अग्ने व्रतपते व्रतं चरित्यामितत्ते प्रवीमि तच्छ-

केयम् । तेन ध्यासमिदमहनुतात्सत्यमुपैमि स्वाहा ॥ इदमग्नये
इदन्न मम ॥ १ ॥ ओं वायो व्रतपते... (७५२ता भंत्र प्रभाञ्जे)
स्वाहा ॥ इदं वायवे इदन्न मम ॥ २ ॥ ओं सूर्य व्रतपते... स्वाहा
इदं सूर्याय इदन्न मम ॥ ३ ॥ ओं चन्द्र व्रतपते... स्वाहा ॥
इदं चन्द्राय इदन्न मम ॥ ४ ॥ ओं व्रतानां व्रत पते... स्वाहा ॥
इदग्निन्दाय व्रतपतये इदन्न मम ॥ ५ ॥ सा० मं. प्रा. प्र.
प्रा. १ खं. ६-९-१३ ॥

पञ्ची नीयेना भंत्रोनी आहुति आपी यजुनी पूर्णाहुति करवी.
ओं भूरग्नये प्राणाय-स्वाहा । इदमग्नये प्राणाय इदन्नमम ॥
ओं भुवर्षायवे अपानाय स्वाहा । इदं वायवेऽपानाय इदन्न
मम ॥ ओं स्वरादित्याय व्यानाय स्वाहा । इदमादित्याय
व्यानाय इदन्न मम ॥ ओं भूर्भुवः स्वरग्निवाय्वादित्येभ्यः स्वाहा ।
इदमग्निवाय्वादित्येभ्यः प्राणापान व्यानेभ्यः इदन्न मम ॥ ओं
आपो ज्योतिरसोऽवृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरो स्वाहा ॥ ओं यां मेघं
देवगणाः पितरश्चोपासते । तयामामघ मेधयाऽग्ने मेवानि
रुस्वाहा ॥ ओं विश्वानिदेव सधितर्दुरितानि ऋगासुव
तन्न आसुव स्वाहा ॥ ओं अग्नेनय स
श्वानिदेव वयुनानि बिद्वान् । युयोध
ष्ठान्ते नम उक्ति विधेम स्वाहा ॥

ओं सर्वं वै पूर्णं स्वाहा

आ भंत्र ओं ओं

पञ्ची— ओं

ॐ

ॐ भंत्र

पुरोहित साहे

वेः भंत्रो

ऋग्वेदः—ओं अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्यदेव मृत्विजं
होतारं रत्नं धातमम् ॥ ओं समानीष आकृतिः समाना हृदया वि
षः । समानमस्तु वो मनो यथावः सुसहासति ॥

यजुर्वेदः—ओं इषेत्वोर्जंत्वा वायवस्थ देवो वः सवित
प्रार्पयतु । श्रष्टतमाय कर्मण आप्यायध्व मधून्या इन्द्राय भा
प्रजावतीरनमीषा अवक्ष्मा मावस्तेन ईशत मावश ५ सं ध्रुव
अस्मिन् गोपतौ स्यात बहीर्गजमानस्य पशून् पाहि ॥ ओं
हिरण्यमयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम् । योऽसावादितं
पुहवः सोऽसावहम् ॥ ओंस्त्रं ब्रह्म ॥

सामवेदः—ओं अग्न आयाहि धीतयेगुणानो हव्यदातये ।
निहोता सत्सिर्वाहि ॥ ओं मृगोनभीमः कुचरो निरिष्टाः
राघत । आ जगन्था परस्याः सृकं संशाय पविभिन्द्रतिग्मं
वशून्ताहि विमृधो नुदस्व ॥

ओं भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः
१ गेस्तुष्टया २ सस्तनुभिर्व्यशेमहि देवहितं यदायुः ॥
३ स्वस्ति ४ इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्व
५ वीं अरिष्टनेभिः स्वस्ति नो बृहस्पतिः

वीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये
१ इन्द्रश्चिना कृतं वां वृषभ
२ विश्वो सवाम इतता

३ स्वस्ति
४ सामवेदः

